

ОСОБИСТІСНО ОРІЄНТОВАНЕ НАВЧАННЯ ЯК УМОВА УСПІШНОГО РОЗВИТКУ ТА САМОРОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ УЧНЯ

Державна національна програма “Освіта” (Україна ХХІ ст.), Закон України “Про освіту” проголошують освітні пріоритети забезпечення гармонійного та різнобічного розвитку людини як особистості та найбільшої цінності суспільства, формування в неї цілісної картини світу, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, що спонукає до реалізації особистісно орієнтованого підходу в навчанні.

У ряді психолого-педагогічних праць, що присвячені проблемі особистісно орієнтованого підходу в навчанні, висвітлено окремі його аспекти: забезпечення сприятливих умов формування людини як унікальної особистості (Б.Г. Ананьєв, Г.О. Балл, І. Д. Бех, О.В. Киричук, О.Л. Кононко, М.В. Левківський, В.О. Сухомлинський та ін.); визначення психолого-педагогічних вимог до реалізації особистісного підходу в навчанні (К.О. Абульханова-Славська, Ю.К. Бабанський, В.В. Давидов, О.М. Пехота, Л.М. Проколієнко та ін.); розробка форм особистісно орієнтованого підходу до навчання (В.І. Андрєєв, О.В. Барабанщиков, Л.М. Деркач, І.О. Зимня, О.Я. Савченко, І.Е. Унт, М.Ф. Феденко та ін.); забезпечення умов особистісно орієнтованого навчання та виховання (В.В. Рибалка, В.В. Суриков, І. С. Якиманська та ін.).

І все-ж, з чого повинен виходити вчитель, щоб успішно навчати та добиватися високого рівня розвитку здібностей учнів? Безумовно, перш за все, необхідно вивчати індивідуальні особливості і можливості кожної дитини, знати учня з біологічного та психологічного погляду, глибоко вивчати його в процесі розвитку. Це вивчення має бути динамічним. Для вчителя важливо знати не тільки те, як навчається дитина, але й те, як відбувається розвиток її психічних процесів, що сприяє і що заважає цьому розвитку, якими зусиллями він супроводжується і, відповідно, чи викликає процес формування свідомості. Педагогу не можна обмежуватися вивченням учнів тільки з одного боку шляхом констатування зовнішніх фактів. Слід вивчати учня ще й з погляду прояву внутрішніх його особливостей і можливостей, оскільки кожна дитина є неповторною індивідуальністю з притаманними тільки їй особливими ознаками. Разом з тим суть поняття індивідуальності з погляду І.І. Різвицького характеризується як неповторністю кожної людини, так і тим, що кожна людина – це окремий цілісний світ, відносно самостійна форма буття, у рамках якого отримує можливість вільно і всебічно виявляти свої здібності і дарування, активно самостверджуватися.

Відомі дидакти М.В. Данилов, Б.О. Єсіпов та інші розглядали навчання як процес, що має дві сторони: викладання й учіння, а основним фактором оптимізації феномену особистісно орієнтованої освіти є прогрес-

сивний розвиток суспільства, досягнення соціальної та інтелектуальної зрілості [1].

Соціальна зрілість суспільства детермінується каузально (наявний розвиток продуктивних сил і характер виробничих відносин, співвідношення інтересів держави та особистості) і психологічно тим, наскільки послідовно індивідуальні і групові суб'єкти конкретного суспільства будуть орієнтувати свою діяльність на соціально значущі цілі, найголовнішою з яких є благополуччя і гідність особистості.

Однак сучасна освіта в Україні та й в усьому світі у цілому переживає глибоку кризу. Це позначається на її нездатності сформувати у більшості людей ціннісний світогляд. Відсутність такого світогляду зумовлює можливість розглядати і використовувати особистість як засіб, у суто прагматичних цілях, що неминуче спричинює глобальні катастрофи людства: екологічну, економічну, генетичну тощо.

Метою статті є узагальнений аналіз наукової теорії і практики щодо особистісно орієнтованого навчання як умови ефективного розвитку та саморозвитку особистості учня.

Освіта як соціальний інститут сформувалася на ранніх етапах розвитку цивілізації і завжди мала певну орієнтацію. Але ця орієнтація, як і позиція всіх інших соціальних інститутів, не була особистісною. Сучасна ж педагогічна практика доводить, що освіта має бути особистісно орієнтованою, тобто спрямованою не на всіх учнів узагалі, а на кожного окремо, тому головне завдання сучасного вчителя – вивчати особистість кожної дитини, пізнавати інтереси, виявляти здібності, знати особливості темпераменту кожного учня і з урахуванням цього індивідуально впливати на нього. На наш погляд, ця умова є визначальною для успішного навчання і виховання дітей.

Педагогічна теорія в теперішньому її стані переосмислення і перебудови, безумовно, не може повністю забезпечити належний рівень практики. Це пов'язано, зокрема, з тим, що змінилася соціальна парадигма буття, яка вимагає зміни парадигми загальної середньої освіти. Перш за все, ми спостерігаємо зміну цільових установок, а саме: перехід від головної мети – всебічний і гармонійний розвиток учня – до формування його особистості (виховання), розвитку здібностей і обдарувань, наукового світогляду, що зазначено у ст. 5 Закону України “Про загальну середню освіту”. Певна група вчених визначає цю мету як виховання неповторної особистості з урахуванням її потреб і нахилів. Іншими словами, у скороченому варіанті нова парадигма загальної середньої освіти вимагає розглядати учня як “мету, а не як засіб” [5].

Досягнення саме такої мети передбачає розвиток різних теорій та технологій навчання (розвивальна – Д.Б. Ельконіна та В.В. Давидова, модульно-розвивальна, поліцентричний метод – Б.М. Наумова та ін.). У сучасній освіті все більшого поширення набуває термін “особистісно орієнтоване навчання”. Вчені і педагоги-практики дещо по-різному розглядають зміст цього терміна. Одні вбачають у ньому реалізацію індивідуального пі-

дходу в навчанні шляхом організації та презентації навчального матеріалу різного рівня складності. Інші пов'язують його з інноваційними процесами в освіті, які активізувалися останнім часом у зв'язку з відкриттям гімназій, ліцеїв, коледжів, НВК, що потребують диференціації навчання [2].

Переважає більшість сучасних педагогів-дослідників об'єктивною передумовою розвитку цього напрямку в освіті вважає зміну парадигми функціонування освітньої галузі [4]. Розгляд науково-теоретичних основ реалізації особистісно орієнтованого підходу в навчанні дає змогу сформулювати ряд важливих позицій, що впливають на впровадження особистісно орієнтованого підходу в практику роботи шкіл:

1. Особистісно орієнтоване навчання має забезпечити розвиток і саморозвиток особистості учня як суб'єкта пізнання і предметної діяльності, ґрунтуючись на виявлених його індивідуальних особливостях.

2. Освітній процес особистісно орієнтованого навчання дає кожному учневі можливість реалізувати себе в пізнанні, навчальній діяльності, поведінці.

3. Зміст освіти, його структура і засоби добираються і конструюються таким чином, щоб учень мав можливість вибору предметного матеріалу (за об'ємом і формою).

4. Критеріальна база особистісно орієнтованого навчання враховує не тільки рівень досягнутих знань, умінь і навичок, але й сформованість певного рівня інтелекту (його властивостей, якостей, прояву).

5. Освіченість як сукупність знань, умінь, індивідуальних здібностей є важливим засобом розвитку духовних й інтелектуальних сил учня, що є основною метою сучасної освіти.

6. Освіченість і навченість не тотожні за своєю природою і результатами. Навченість через оволодіння змістом освіти забезпечує соціальну і професійну адаптацію у суспільстві. Освіченість формує індивідуальне сприйняття світу, можливість його творчого перетворення, широкого використання суб'єктивного досвіду в інтерпретації та в оцінюванні фактів, явищ, подій докiлля на підставі особистісно значущих цінностей і внутрішніх установок.

7. Традиційне навчання вже не може бути провідним у цілісному освітньому процесі. Значущими стають ті складові навчального процесу, які розвивають індивідуальність учня, створюють усі необхідні умови для його саморозвитку, самовираження, самовдосконалення.

8. Особистісно орієнтоване навчання будується на принципі варіативності, тобто вибору змісту, методів і форм навчального процесу, який здійснюватиметься вчителем-предметником з урахуванням особливостей і рівня розвитку кожної дитини, її потреби у педагогічній підтримці.

Таким чином, кожне навчання відповідно до своєї сутності є реалізацією умов для розвитку особистості, тобто воно має бути розвивальним, особистісно орієнтованим. Проблема ж полягає не в основних функціях навчання, а в тому, що розуміється під поняттям "особистість", де шукати джерела її розвитку, які критерії цього розвитку враховувати.

Вивчення наукових джерел та педагогічний досвід доводять, що школа і раніше ставила перед собою мету розвитку особистості. Ця мета постійно декларувалася, існували соціально-педагогічні моделі самого розвитку, які описувалися у вигляді соціокультурних зразків. Розроблялись відповідні дидактичні моделі, через які здійснювався індивідуальний підхід у навчанні [7].

Індивідуальні здібності учня виявлялись через навченість, яка визначалась у традиційному навчанні як здатність до засвоєння знань, умінь, навичок. Узагальнюючи педагогічну теорію, можемо визначити окремі ознаки такого підходу у навчанні:

- визначення навчання як головного джерела розвитку особистості (за Л.С. Виготським);
- формування особистості з попередньо заданими (запланованими) якостями, властивостями, здібностями (за певним зразком);
- розуміння розвитку (вікового, індивідуального), як підвищення якості знань, умінь, навичок, збільшення їх обсягу, ускладнення змісту і оволодіння соціально-незначущими еталонами у вигляді понять, ідеалів, зразків поведінки;
- визначення і застосування типових характеристик особистості як продукту соціокультурного середовища (“конкретний суб’єкт”);
- визначення механізму засвоєння (інтеріоризації) навчальних впливів як основного джерела розвитку особистості;
- освіта – це не тільки навчання, але й учіння як особлива індивідуальна діяльність учня;
- учіння не є прямою проекцією навчання;
- учень не стає суб’єктом навчання, а перш за все, є носієм суб’єктного досвіду;
- суб’єктність (індивідуальність) виявляється у вибіркового ставленні до світу (змісту, виду, форм його уявлення), стійкості цієї вибіркової; у способах переробки навчального матеріалу, емоційно-особистих ставлень до об’єктів пізнання (матеріальних та ідеальних).

Виходячи з наведених положень, можна зробити висновок, що навчання та учіння взаємопов’язані, але не тотожні. Навчанням через його зміст, методи, форми задаються соціокультурні зразки пізнання, інтелектуальних і практичних способів діяльності, поведінки, і ці зразки обов’язкові для всіх учнів. В учінні ж реалізується індивідуальна пізнавальна діяльність. Реалізація особистісно орієнтованої системи навчання вимагає зміни “векторів” у педагогіці: від навчання, як нормативного процесу (жорстко регламентованого), до учіння, як індивідуальної діяльності школяра, його корекції і педагогічної підтримки. У цьому випадку навчання не стільки задає “вектор” розвитку, скільки створює для цього необхідні оптимальні умови.

Розвиток учня – основне завдання особистісно орієнтованої педагогіки, “вектор” розвитку якої будується не від навчання до учіння, а навпаки, від учіння до визначення педагогічних чинників, що сприяють його по-

дальшому розвитку. Такий підхід дещо збігається з поглядами видатного психолога Ж. Піаже, що навчання, і особливо учіння, базується на певному рівні розвитку особистості [6].

Вирішення завдання розвитку здібностей учня пов'язано зі створенням проекту особистісно орієнтованої системи навчання в школі. Саме проектування такої системи має бути гнучким, варіативним, багатofакторним і обов'язково передбачати:

- визнання учня головним суб'єктом навчального процесу;
- визначення мети проектування як розвитку індивідуальних здібностей учня;
- добір засобів, що забезпечують реалізацію поставленої мети: виявлення і структурування суб'єктного досвіду учня, його цілеспрямований розвиток у навчальному процесі.

Якість реалізації особистісно орієнтованого навчання безумовно залежить від урахування вимог специфічних принципів особистісно орієнтованого навчання серед яких провідними є:

- принцип індивідуалізації навчання;
- принцип максимального наближення змісту навчального матеріалу до реалій життя. Реалізація цього принципу сприяє розумінню учнями важливості знань, необхідності постійного їх оновлення;
- принцип спіралеподібної будови навчального матеріалу. Урахування цього принципу дає змогу повертатися до раніше вивченого і розглядати його з різних сторін на більш складному рівні, що дає змогу слабким учням закріпити, а сильним поглибити знання;
- принцип постійної самооцінки учнями власної навчальної діяльності. Реалізація цього принципу дає змогу учню не тільки більш усвідомлено ставитись до учіння, а й спостерігати динаміку особистого просування в засвоєнні навчального матеріалу, своєчасно корегувати свою пізнавальну діяльність;
- принцип реалізації цілісного навчально-виховного процесу, що передбачає органічне поєднання навчальної роботи на уроках і в позаурочний час.

Очевидно, що реалізація наведених принципів має здійснюватися в комплексі з іншими дидактичними принципами, які досить ґрунтовно розкриті в підручниках з педагогіки.

Висновки. Таким чином, реалізація особистісно орієнтованого навчання потребує, з одного боку, розробки такого змісту освіти, який включає не тільки наукові знання, але й методи і прийоми пізнання. З іншого – розробки оптимальних форм взаємодії учасників освітнього процесу (учителів та учнів).

Необхідною умовою слід вважати і розробку процедури відстеження характеру і спрямованості розвитку та створення сприятливих умов для формування індивідуальності учня тощо.

Література

1. Барабоха Д. Формування творчого потенціалу як основний фактор школяра / Д. Барабоха // Рідна школа. – 2006. – № 1. – С. 31–33.
2. Васьков Ю. Педагогічні теорії, технології, досвід / Ю. Васьков. – Х., 2000.
3. Верцинская Н.Н. Индивидуальная работа с учащимися / Н.Н. Верцинская. – Минск : Народна асвета, 1983.
4. Гончаренко А. Особистісно-орієнтована модель освіти: підготовка педагога / А. Гончаренко // Дошкільне виховання. – 2008. – № 1. – С. 10–13.
5. Філософія сучасної освіти : навч. посіб. – К., 1996.
6. Энциклопедия современного учителя / [сост. Т.П. Зайцева]. – М. : АСТ, 2000.
7. Подмазін С.І. Особистісно-зорієнтована освіта: соціально-філософське дослідження / С.І. Подмазін. – Х., 2000.